

Technicko-organizační stránka práce

Na přelomu první a druhé civilizační vlny se produkce statků realizovala převážně na bázi malovýroby charakteru rukodělné zemědělské a řemeslné práce. Nástup industrializace se dotknul nejprve řemesel, teprve se značným časovým odstupem i zemědělství.

Pro řemesla byly typické zejména tyto charakteristiky¹

- Řemeslná výroba využívala nástroje (instrumentální forma technologie) a vyžadovala od výrobce značnou zručnost. Tvorba hodnot tedy probíhala zejména prostřednictvím faktoru práce, nároky na kapitál (nástroje a zařízení dílen) byly relativně velmi nízké. Počet fakticky, nebo alespoň potencionálně samostatných podnikatelů mohl být proto značný.
- Mistr řemeslník byl vlastníkem svých výrobních prostředků, řídil svoji práci, (popřípadě svých několika spolupracovníků - tovaryšů, učňů) a zároveň vlastní manuální řemeslnou práci vykonával. Výrobní faktory práce, kapitálu a podnikatelského výkonu byly integrovány v osobě jediného nositele.
- Dělná práce byla orientovaná na výrobek. Takto se postupně vytvářela řemesla jako hrnčářství, tkalcovství, kovářství, tesařství, stolařství, mlynářství a desítky až stovky dalších. Člověk realizoval daný výrobek jako celek tvořivým způsobem podle vlastního postupu od počátku do konce, v úzké návaznosti na zákazníka, kterého zpravidla osobně znal a jehož individuální požadavky respektoval.

Naproti tomu pro rozvíjející se industriální společnost byly typické nejprve nastupující a rozšiřující se manufaktury a následně pak především průmyslové podniky. V manufakturách zůstávala instrumentální forma technologie víceméně zachována. Nicméně organizovaná práce velkého počtu osob zde umožňovala podstatné zvyšování produktivity práce díky trendu ke zhromadňování výroby, specializaci a kooperaci. V průmyslových podnicích, které nastupují po manufakturách, tento trend dále akceleroval a byl umocňován stále širším uplatňováním strojů. Instrumentální technologie byla nahrazována technologií strojovou. Setkáváme se zde s těmito dominantními charakteristikami:

- Úměrně tempu zavádění strojů význam faktoru práce při tvorbě hodnoty postupně klesal a byl nahrazován výrobním faktorem kapitál. Náklady na pořízení kapitálu byly samozřejmě nesrovnatelně větší než u řemeslné výroby a proto se počet faktických podnikatelů výrazně snížil. Proti klesajícímu počtu soukromých podnikatelů rychle narůstal počet námezdně pracujících.
- Vlastnictví výrobního faktoru práce a kapitálu bylo odděleno. Tato dělba vedla k třídnímu rozdělení společnosti. Z většiny bývalých řemeslníků se stali námezdně pracující dělníci. Původně komplexní činnost řemeslníka se redukovala na jednoduchou činnost výrobního dělníka.
- Funkce podnikatele se osamostatnila od vlastní výrobní činnosti, později se z této funkce u větších podniků začaly vyčleňovat řídicí a administrativní činnosti. Dělná vlastní výkonné práce byla orientovaná na proces. Proces zhotovování celého výrobku byl rozdělen do značného počtu operací, realizovaných na jednotlivých pracovištích vybavených stroji. Určujícím činitelem pro tuto dělbu práce byl specializovaný stroj, z dělníka se stal obsluhovatel stroje.

Podívejme se nyní na tyto charakteristiky proměny práce a vztahů v dynamicky se vyvíjejících podnicích poněkud podrobněji.

V rozvoji uplatnění strojů lze rozpoznávat několik etap. Na samém počátku byly stroje uplatňované v podnicích jen jakýmsi vylepšením nástrojů, resp. jednoduchých strojů či zařízení typických pro řemeslnou výrobu. Zpravidla však s tím rozdílem, že lidská síla

¹ RICH, A. *Etika hospodářství*. Sv.II. Praha: OIKOYMENH, 1994.

potřebná pro pohon stroje byla nahrazena silou pohonného stroje, obvykle stroje parního. Lidská zručnost však těmito stroji nahrazena ve větší míře nebyla.

Tyto stroje, které byly produktem prvního stupně racionalizace, bývají označovány jako stroje nesamostatné, a to proto, že stále, jako třeba soustruh, frézka či bruska potřebují při výkonu práce bezprostřední působení člověka. Dělník je ovládal podobně, jako dříve ovládal řemeslník svůj nástroj. Potřebná kvalifikace, uplatnění určité tvořivosti a z toho plynoucí pracovní motivace byla do jisté míry srovnatelná s dřívější řemeslnou prací.

Zcela odlišná situace nastává s nástupem druhého stupně racionalizace, pro který je typický běžící výrobní pás. Tento stupeň racionalizace, orientovaný na velkovýrobu, znamenal hlubokou změnu v dosavadní organizaci výroby a přinesl podstatné zvýšení produktivity práce. V duchu taylorismu šlo v prvních dekádách dvacátého století o systematickou separaci původně integrovaných činností. Výrobní proces byl v rámci výrobní linky rozdělen na velké množství dílčích operací realizovaných vysoce specializovanými stroji. Dělník už takový stroj neovládal, ale spíše stroj ovládal jeho. Dělník se musel přizpůsobit rytmu stroje a vykonávat pouze jakési „zbytkové činnosti“, které stroj vykonávat nedovedl (vkládání a vyjímání polotovarů, drobné opravy apod.) Vedle toho mu příslušel dohled nad činností stroje. Duševní činnost spojená s plánováním, organizováním a přípravou výroby byla důsledně přenesena na specialisty - mistra, plánovače, technologa, seřizovače. Dělníkovi zůstávala atomizovaná monotónní manuální práce a primitivní duševní práce spočívající v kontrole a dohledu nad činností stroje.

Je zřejmé, že taková práce se stává prací člověku nepřiměřenou a nedokáže ho motivovat. Motivaci bylo sice možno podporovat cestou finančních podnětů, zlepšováním vnějších pracovních podmínek a uplatňováním doktríny lidských vztahů, nicméně se ukazovalo, že zmíněné formy stimulace mají pouze omezený účinek. V návaznosti na obecně se zvyšující životní úroveň a s tím související změny nároků člověka na práci, se výše charakterizovaná práce stávala neatraktivní a zmíněné finanční či jiné stimuly na tom málo co dokázaly změnit. Stále méně lidí bylo ochotno takovou práci vykonávat, rostla fluktuace a absentérství. Produktivita stagnovala, náklady rostly, efektivnost se snižovala.

Navíc začalo pod vlivem narůstajícího převisu nabídky nad poptávkou docházet k postupnému odklonu od masové produkce uniformních výrobků k výrobě flexibilní, umožňující pružně zabezpečovat individualizované požadavky zákazníků. Daný způsob racionalizace, založený na velkovýrobě, se tak postupně dostával do slepé uličky.

Byl proto nastolen trend k obnovení komplexnosti práce, samozřejmě v kvalitativně jiných technických a ekonomických podmínkách. V sedmdesátých letech dvacátého století dochází v rámci humanizace práce k tzv. „rozšiřování práce“ („job enlargement“) a „obohacování práce“ („job enrichment“).

„Job enlargement“ znamená spíše kvantitativní změnu, spočívající v tom, že dělník vykonává více rukodělných činností než dříve. Jedná se např. o vykonávání dalších činností s původní činností úzce souvisejících (spojování na sebe navazujících operací, přibírání logistických či kontrolních činností apod.), nebo rotaci dělníků po více pracovištích.

„Job enrichment“ znamená spíše kvalitativní změnu představující obohacování původní jednoduché manuální činnosti o jistý podíl duševní práce. Dochází k tomu např. tak, že dělník si sám, na místo specializovaného seřizovače, seřizuje svůj stroj pro novou práci. v rámci stanoveného plánu si může sám stanovovat pracovní tempo, resp. postup vykonávání práce apod.

Významným krokem v procesu humanizace práce se stávají relativně autonomní pracovní týmy, které byly prvně realizovány ve Švédské automobilce Volvo a Saab v sedmdesátých letech dvacátého století. Následovala Německá automobilka Volkswagen, řada japonských průmyslových podniků a dalších podniků v průmyslově vyspělých zemích.

V koncepci autonomních pracovních týmů jde o zásadní odklon od extrémní dělby práce ve smyslu taylorovského běžícího pásu. Poměrně rozsáhlé pracovní úkoly jsou přidělovány celému týmu, který si se značnou mírou autonomie rozhoduje o tom, co, kdo, kde a kdy bude vykonávat tak, aby dané úkoly byly řádně a efektivně splněny. Ve smyslu dalšího posilování duševní práce a za účelem co nejtěsnějšího propojení technické přípravy s výrobou se členy týmů stávají též technologové, kteří společně s dělníky hledají cesty k neustálému zdokonalování výrobního procesu. Tým si ze svého středu volí předáka (mluvčího), který činnost skupiny koordinuje a jedná s nadřízenými pracovníky a dalšími subjekty okolí. Na skupinu je nahlíženo jako na kolektiv a jako kolektiv je též odměňována. Rozdělení odměn na jednotlivé pracovníky je vnitřní záležitostí skupiny.

Zmíněné procesy humanizace práce začaly být podporované dalším stupněm racionalizace, nastupujícím ve druhé polovině minulého století. Byla to racionalizace postavená na computerizaci práce. V ní sehrávají rozhodující roli přístroje výpočetní a komunikační techniky založené na elektronické bázi, které jsou schopny nahrazovat nejen manuální práci, ale do jisté míry i práci duševní. V tomto slova smyslu lze o nich hovořit jako o „myslících strojích“.

Východiskem této nové vlny racionalizace se v oblasti výroby se stala CNC-technika (computerized numerical control). Pohyby těchto strojů neřídí jako v klasické podobě ruka dělníka, nýbrž počítač. Po CNC-strojích dochází k nástupu průmyslových robotů. Za průmyslový robot je považován automatický, k různým úkonům volně programovatelný manipulační systém, který je vybaven různými nástroji a který může uvnitř svého výrobního prostoru dosáhnout na libovolný bod. Díky integrovanému senzorickému systému jímž je vybaven, může průmyslový robot práci nejen vykonávat, ale rovněž sám po sobě kontrolovat kvalitu provedení.

Číslicově řízené stroje a průmyslové roboty, označované rovněž jako počítačově řízená výroba (CAM - computer aided manufacturing) jsou oproti dřívějším, vysoce specializovaným, často jednoúčelovým strojům zařazeným do výrobních linek nesrovnatelně flexibilnější. To vyhovuje na jedné straně výše zmíněným požadavkům na pružné zabezpečování individualizovaných požadavků zákazníků, na druhé straně pak možnostem volnosti stran rozhodování o konkrétní realizaci jednotlivých úkolů uplatňované v autonomních pracovních týmech. Požadavky na manuální práci obsluhujícího personálu se minimalizují. Z dělníka se stává operátor a programátor, schopný se podílet na organizaci výrobního procesu a pochopit svoje místo v celém výrobním systému. To je však podmíněno požadavkem na specializované středoškolské vzdělání a další průběžné doškolení.

Další kroky postupující computerizace práce vedou k vytváření stále větších a komplexnějších systémů. Systému CAM je nadřazen systém DNC (distributed numerical control), který propojuje tento systém počítačově řízené výroby se systémem počítačově řízené konstrukce CAD (computer aided design) a systémem počítačového plánování CAP (computer aided planning).

Současná úroveň techniky otevírá cestu k plně automatizovaným celkům až na úrovni celé továrny. Míra uplatnění zmíněných systémů je limitována spíše ekonomickým hlediskem, zejména náklady na pracovní sílu. Proto je nasazení automatizovaných zařízení ve vyspělých zemích s drahou pracovní silou oproti zemím s pracovní silou levnější podstatně vyšší. Tlak na snižování nákladů vede výrobce ve vyspělých zemích buď k masivnímu nahrazování pracovní síly zmíněnou technikou, nebo je výroba přesouvána do méně vyspělých zemích, kde je realizována spíše na tradičních strojích a zařízeních s vyšším podílem pracovní síly, ovšem mzdově méně náročné.

Dělníci ve vyspělých zemích se tak dostávají do silné konkurence s vysoce výkonnými stroji a zařízeními a s levnou pracovní silou v méně vyspělých zemích. Růst platů je u amerických dělníků v posledních desetiletích podstatně pomalejší než u amerických techniků,

administrativních pracovníků a zejména manažerů. Tento vývoj způsobuje v řadách dělnických profesí nezaměstnanost. Její řešení spočívá především v potřebě rekvalifikace, což se ne vždy plně daří. Úměrně tomu, jak stále větší podíl práce ve výrobě přebírají automatizované systémy, klesá podíl „modrých límečků“ na celkovém počtu zaměstnanců výrobních podniků.

Nahrazování lidské práce počítači a obdobnými zařízeními je patrný též v administrativě i jiných oblastech duševní práce. Rovněž zde se činnosti, původně prováděné člověkem, nyní realizují prostřednictvím stroje, nebo se díky nasazené technice původní postupy mění do té míry, že určité aktivity není potřeba vykonávat vůbec. Jde například o nemalou část tradičních sekretářských prací (přepisování konceptů, opisování textů, archivování písemností v klasické listinné podobě aj.), provádění jednoduchých konstruktérských prací (rozkreslování detailů výkresů, zpracování kusovníků), či například o nahrazení činnosti pokladních v bankách peněžními automaty. Podobně jako ve výrobě, představuje technika i tady konkurenci pro jednoduchou lidskou duševní činnost. V době technicky v podstatě neomezených možností přenosu informací v globálním měřítku vzniká lidem ve vyspělých zemích zabývajících se těmito jednoduchými administrativními a technickými činnostmi rovněž konkurence ze strany pracovníků z méně vyspělých zemí s podstatně levnější pracovní silou. V současných sítích nadnárodních společností začíná být běžným jevem, že řada činností typu pořizování dat a pod. je realizována v těch částech světa, kde jsou mzdové náklady nízké.

V současné společnosti výrazně klesá podíl pracovních míst kde člověk pracuje s materiálem, nebo je nucen na tuto práci, kterou zastává stroj, bezprostředně dohlížet. Na druhé straně výrazně roste podíl pracovních míst, kde člověk pracuje s informacemi, jejichž přenos na libovolné vzdálenosti přestal být problémem. Tato skutečnost otevírá možnost pracovat jinde, než bylo, resp. doposud je obvyklé. Z továrních hal se lidé s výkonem své práce postupně stěhují do kanceláří a z kanceláří do svých domovů.

Výrazný růst produktivity práce vede v poslední době k podstatnému zkrácování pracovní doby a růstu volného času. To umožňuje mnoha lidem naplňovat svoje tužby po seberealizaci tím, že řadu ze svých potřeb, které dříve zabezpečovali výrobky a službami získávanými prostřednictvím směny, teď zajišťují vlastními tvůrčími aktivitami. Jde o renesanci nejrůznějších řemeslných činností realizovaných svépomocí, s využitím často takového arzenálu nástrojů, strojů, polotovarů a materiálů srovnatelných s profesionálním výkonem dané práce. Může se však jednat též o další svépomocné činnosti, například o aktivity týkající se sebevzdělávání, péče o vlastní zdraví nebo o činnosti uměleckého charakteru. Rovněž zde se jejich realizátoři mohou opřít o běžně dostupné a přitom velmi kvalitní pomůcky, přístroje a zařízení (např. výukové programy na počítačích, lékařské diagnostické přístroje, zařízení pro audiovizuální záznam a reprodukci apod.).

Práce s „myslícími stroji“ má rysy, které vedou k anonymitě a abstraktnosti. O anonymitě se dá mluvit potud, pokud se z práce ztrácí lidský partner. V automatizovaných výrobních halách nejsou lidé. Při elektronické korespondenci nebo při vyřizování bankovních záležitostí se minimalizuje mezilidský kontakt. Nadto může mít člověk díky osobnímu počítači své pracoviště doma. To mu sice dává větší prostor pro kontakt se členy rodiny, naopak však bezprostřední kontakt se spolupracovníky chybí. Tak se může dostavit pocit izolovanosti až osamění.

Abstraktní se práce stává tím, že mizí smyslový vztah k pracovnímu úsilí i k výsledku práce. Operátor, který programuje CNC-stroj nezachází ani s výrobními nástroji, ani s výrobními předměty. Sekretářka při elektronické korespondenci nepíše „hmatatelný“ dopis na papíře. Řadě lidí nemusí taková práce přinášet uspokojení.

Na druhé straně se ukazuje, že právě abstraktní práce se symboly je tím, co je v nastupující společnosti nejžádanější a co může těm, kteří takovou práci jsou schopni zvládat, přinášet podstatně větší společenské úspěchy a ekonomické efekty, než vlastnictví kapitálu.

Zdá se, že proměny práce od konce preindustriální společnosti do začátku společnosti postindustriální opisují vývojovou spirálu. Na jejím počátku se většina pracovních aktivit odehrávala v rámci rodin v lidských domovech či jejich bezprostřední blízkosti, ať už se jednalo o práci řemeslnou nebo zemědělskou. Práce měla komplexní charakter. Funkce producenta a konzumenta byla propojena. Lidé vyráběli zpravidla pro sebe a rodinné příslušníky. Pokud vyráběli za účelem směny, jejich zákazník jim byl obvykle dobře známý. Nástup industriální společnosti většinu lidí vyvedl z jejich tradičního rodinného prostředí do továren. Řemeslníci nebyli schopni konkurovat strojní výrobě, zemědělci se vydávali z vesnic do měst za vidinou zlepšení svých nuzných ekonomických podmínek. Z autonomních výrobců se stali námezdně pracující lidé, kteří byli nuceni se plně podřídit koordinaci kolektivně prováděné činnosti. Lidská práce ztratila svůj komplexní charakter. Čím dále tím více byla atomizována a podřizována požadavkům strojů a strojových soustav. Původní jednota nositele výrobního faktoru půda, práce a kapitál se rozdělila. Díky racionalizaci se mnohonásobně zvýšila produktivita práce a v důsledku toho i postupně životní úroveň, nicméně práce se zároveň do té míry odlidštila, že se v řadě případů stala člověku nepřiměřenou

Vývojové trendy závěru dvacátého století avizující ve vyspělých zemích nástup postindustriální společnosti, představují, byť v kvalitativně zcela odlišných podmínkách, návrat k některým charakteristikám práce typickým pro společnost preindustriální. Práce se postupně stává opět komplexní, poměrně náročnou na kreativitu, člověku opět přiměřenou. Na rozdíl od masové výroby pro anonymního zákazníka, typické pro vrcholící industriální společnost, dostává ten, pro kterého je práce vykonávána, opět svou tvář. Výroba zohledňující potřeby konkrétního zákazníka se stává významným faktorem konkurenceschopnosti. Práce se navíc začíná postupně vracet, i když patrně pouze částečně, do lidských domovů a do rodin. Rozdíl je však v tom, že tato práce ve většině případů již není prací ani zemědělců ani řemeslníků, pracujících s půdou či materiálem, nýbrž činností odborníků pracujících s informacemi. Nicméně vyšší dostupnost volného času vytváří prostor pro seberealizaci cestou nejrůznějších svépomocných aktivit, v podobě řemeslných, ale i jiných činností. Tím se sice v nevelké, ale ne zcela zanedbatelné míře zvyšuje propojení producenta a konsumenta a zvyšuje se podíl uspokojování potřeb netržní cestou.

Společenská a etická stránka práce

V industriální společnosti byla práce obdařena vysokým étosem. Jak připomíná Lipovetsky², protestantští puritáni v ní spatřovali povinnost uloženou člověku Bohem, činnost zvyšující Boží slávu a prostředek k zajištění milosti. Republikánské proudy vychvalovaly práci jako výraz solidarity každého se všemi, jako zdroj pokroku lidstva. Socialisté provolávali práci čest a pěli píseň „o práci, která vrozena přírodou lidstvu jest“. Každý člověk měl práci platit svůj dluh vůči společnosti a přispět k rozvoji dané komunity, národa i celého lidstva. Nezávisle, zda se jednalo o režimy liberální či totalitní, se práce etablovala jako svrchovaný ideál, jako imperativní morální zákon člověka a občana.

V procesu rozvoje průmyslové výroby však došlo, v rozporu s proklamovaným étosem, k odlidšťování práce. Jednalo se, jak jsme se již výše zmínili, zejména o manuální dělnickou práci, která ve struktuře zaměstnanosti industriální společnosti zaujímala vysoce majoritní podíl. Tato práce nabývala v důsledku nepřiměřeně vysoké specializace charakter atomizované monotónní činnosti, kdy z dělníka se stával přívěšek stroje. Obdobné trendy bylo však možno rozpoznat i například v oblasti práce administrativní. Taylorovo vědecké řízení, zmiňuje Lipovetsky³, chtělo lidský faktor vymýtit, neboť v tehdejších podmínkách vzestup

² LIPOVETSKY, G. *Soumrak povinnosti*. Praha: Prostor, 1999. s. 192.

³ tamtéž s. 193.

produktivity vyžadoval radikální odluku intelektuální a manuální práce, maximální zjednodušení úkolů a jejich mechanické vykonávání. V daném konceptu převažovala kontrola těla nad ovládnutím duše, striktní disciplína nad niterným osvojením hodnot a hmotná stimulace nad psychickou motivací.

S postupujícím zvyšováním produktivity práce rostla výroba a rostly i mzdy. U stále větší části populace západních zemí docházelo k růstu životní úrovně. Rozvíjely se podmínky pro růst koupěschopné poptávky, která zpětně podporovala růst výroby. Společnost chudoby, jak již bylo poznamenáno v předchozí kapitole, se začala měnit ve společnost hojnosti. Zatímco dříve byl mimopracovní čas většiny lidí minimální a sloužil v podstatě k prosté reprodukci jejich pracovní síly spočívající v uspokojování základních potřeb, tj. potřeby jídla, spánku apod., v dané době se situace výrazně změnila. Dostatek zboží i peněz na jeho pořízení aktivizoval další potřeby a přání a nabízel četné formy jejich uspokojování. To zvyšovalo atraktivitu mimopracovního času, rozšiřovalo varietu možností jeho využívání a vytvářelo tlak na jeho zvětšování. Askezi práce začal vyrůstat protipól v hedonismu volného času. Člověk byl veden na jedné straně k pilné a disciplinované práci, na druhé straně pak k příjemnému a bezstarostnému užívání prací získaných prostředků.

V industriální společnosti byla práce po dlouhou dobu životním údělem. V období nástupu masové výroby a masového konzumu, spjatého s prosazováním se norem individualistického blaha, začal však étos práce klesat. Smysl života počal být hledán nikoliv v práci, ale až po práci, v rámci volného času. Zájem o práci začal v mnoha případech, a to zejména u povolání rutinního charakteru, ustupovat zájmům mimopracovním. Rostl počet lidí, kteří se rozhodli nebýt ve stálém zaměstnání, nebo pracovat jen na zkrácený úvazek. V daném klimatu však docházelo též k poklesu pracovní morálky i k růstu absentérství a rovněž k toleranci veřejného mínění vůči těmto negativním jevům.

Růst atraktivity volného času, spolu s výskytem nedostatku práce, byl odbory, vládami i samotnými zaměstnavateli využíván k opatřením vedoucím ke zkracování pracovní doby. Nešlo však pouze o zkracování pracovní doby, ale též o problém opětovného nastolení pracovní morálky a zájmu o práci. Zaměstnavatelé byli nuceni odstraňovat monotónní atomizovanou práci, a to nejen, jak bylo výše zmíněno, na výrobních linkách, ale i na řadě jiných pracovišť. Šlo o širší a obecnější trend vedoucí k tomu, aby se práce stala více tvůrčí, zajímavější, více schopná uspokojovat vyšší lidské potřeby, tj. potřeby prestiže a seberealizace.

Tak jako došlo obecně k polarizaci étosu práce a atraktivity volného času, došlo na prahu postindustriálního věku též k polarizaci v rámci práce samotné, přesněji řečeno k polarizaci atraktivity, disponibility a výdělkových možností jednotlivých skupin profesí. Jak již bylo výše v jiné souvislosti naznačeno, vývoj v posledních dekádách dvacátého století ukazuje v nejvyspělejší zemi - Spojených státech - jasný trend rozevírání nůžek mezi vysoce a málo kvalifikovanými profesemi. Statistiky prokazují významnou korelaci tohoto trendu s dosaženým vzděláním. Jak uvádí Reich⁴, reálné příjmy (se zohledněním inflace) v období mezi rokem 1973 a 1987 klesly u zaměstnanců bez středoškolského vzdělání o 18%, u zaměstnanců se středoškolským vzděláním o 12%. Naproti tomu příjmy zaměstnanců s vysokoškolským vzděláním (se zohledněním inflace) mírně vzrostly. V roce 1980 vydělával vysokoškolsky vzdělaný pracovník v průměru přibližně o 80% více než jeho středoškolský protějšek, v roce 1990 to však už byl zhruba dvojnásobek.

K ještě výraznějším výsledkům je možno dospět, když porovnáme vývojový trend relace mezi příjmy top managementu a výrobními dělníky v amerických korporacích. Dle Reicha činil v roce 1960 čistý příjem generálního ředitele přibližně čtyřicetinasobek průměrného čistého příjmu dělníka, na konci osmdesátých let se již jednalo o přibližně

⁴ REICH, R.B. *Dílo národů*. Praha: Prostor, 1995. s. 231

sedmdesátinásobek. Průměrný plat vrcholových manažerů amerických korporací vzrostl v období 1977 až 1990 o 220%. Podobný růst příjmů a s ním společenské prestiže i životní úroveň se projevoval též u ostatních vysoce kvalifikovaných pracovníků, úspěšně zastávajících mimořádně náročné profese. Analogické trendy, i když poněkud méně razantní, bylo možno spatřovat i v dalších vyspělých zemích.

Co způsobuje, že v nejvyspělejších zemích světa dochází k propadu „modrých límečků“ i části „bílých límečků“? Hlavním důvodem je konkurence ze strany techniky a ze strany pracovníků stejných profesí v méně vyspělých zemích, tak jak bylo již zmíněno v předchozí kapitole. Zatímco poptávka po méně kvalifikované práci kvapem mizí a řada málo kvalifikovaných pracovníků se stává nezaměstnanými, poptávka po nositelích vysoké kvalifikace, schopných zastávat špičkové perspektivní profese, převyšuje nabídku a zajišťuje těm, kteří náročným podmínkám vyhovují, mimořádné postavení tzv. „zlatých límečků“. Faktorem rostoucí diferenciací příjmů ze závislé činnosti či podnikání se stále výrazněji stává kvalita a zaměření vzdělání lidí, jejich talent a kvalifikace a jejich schopnost a vůle toto všechno v praxi využít.

Na straně jedné reálné příjmy a status neustále rostoucího počtu lidí stagnují či dokonce klesají, na straně druhé příjmy a zpravidla i společenská prestiž úzké špičky dosahují závratných výšin. Díky globalizaci, uvádí Thurow⁵, „vítězi berou všechno. Žádný zpěvák v celých dějinách lidstva nevydělal tolik peněz jako Pavarotti. Žádný režisér nevydělal tolik peněz jako Spielberg. Caruso měl hezčí hlas než Pavarotti, ale platili mu jen ti, co navštívili jeho koncerty. Pavarotti se dnes prodává po celém světě, stejně jako lístky na Spilbergovy filmy.“ Obdobné trendy k extrémním příjmům spatřujeme i v oblasti sportu. Totéž však platí nejen pro špičkové umělce či sportovce, ale též pro špičkové podnikatele, manažery, vědce, specialisty v oblasti práva, ekonomiky apod.

Nová ekonomika, operující na globální úrovni, vytváří v historii nebyvalé příležitosti společenského vzestupu, ale zároveň přináší též zvýšená rizika neúspěchu, zaostávání a ztráty dosavadního statusu. Právě ti, kteří mají reálnou šanci daných příležitostí využít a polepšit si ve stále diferencovanější hierarchii, pracují v poslední době stále intenzivněji. Ukazuje se, že výše zmíněný trend zkracování pracovní doby a růstu atraktivitu volného času pro ně neplatí. Jde především o kvalifikované, vysokoškolsky vzdělané lidi ve Spojených státech. I když jejich příjmy relativně i absolutně rostou a zajišťují jim velmi slušnou životní úroveň s možností atraktivního využívání volného času, dávají tito lidé přednost další a další práci. Reich⁶ zmiňuje, že tito lidé pracují v průměru o tři sta padesát hodin ročně více, než jejich protějšky v Evropě. A to na úkor rodiny, mimopracovních zálib apod.

Nelze tedy patrně očekávat, že ústup étosu práce ve smyslu povinnosti vůči Bohu, resp. společnosti, tak jak se stal typickým v rámci industriální společnosti, bude na prahu postindustriálního věku v převážné míře nahrazován nástupem kultu hedonismu, rozmařilé spotřeby, či zahálky. Jsme svědky toho, že soumrak práce ve smyslu povinnosti nepřináší zároveň zánik pracovní motivace ani touhy po profesním zapojení. Dle názoru Lipovetskeho⁷ se hodnota práce a profesní svědomí obnovuje na utilitaristickém, postreligiózním a postmoralistním základě. Nejedná se tedy již o abstraktní morální závazek pracovat, nýbrž o osobní touhu uspět, zvýšit svůj status, pociťovat hrdost a odpovědnost za svůj úkol, rozvíjet se a nalézat v práci smysl.

Varieta prostředí, ve kterém je, resp. bude práce uskutečňována, se rozšiřuje. Nemusí se proto jednat pouze o práci v rámci zaměstnání či podnikání, tedy o práci vedoucí k výrobkům či službám realizovaným za účelem směny, což bylo typické pro industriální společnost. Ve stále větší míře bude docházet, tak jak jsme se již zmínili v závěru předchozí podkapitoly, o

⁵ THUROW, L.C. *Přijde nová revoluce a po ní nový středověk*. Lidové noviny 19. 11. 1998.

⁶ REICH, R.B. *Slušná společnost*. Praha: Vize 97, 2003. s. 23.

⁷ LIPOVETSKY, G. *Soumrak povinnosti*. Praha: Prostor, 1999. s. 203.

práci prováděnou pro sebe, pro rodinu, blízkou komunitu. I zde, v soukromí, je možno očekávat zmíněné postindustriální atributy hodnoty práce.

Práce je nepochybně jedním z nejvýznamnějších sociálních fenoménů. Zaujímá, jak uvádí Buchtová⁸, v životě člověka nezastupitelné postavení. Je důležitou podmínkou jeho důstojné existence, přináší mu nejen materiální prospěch, ale současně mu dává pocit seberealizace a společenské užitečnosti. Vřazuje člověka do řádu sociálních vztahů, uspokojuje jeho potřeby ctižádosti, sebeuplatnění a sebeúcty.

Dlužno však připomenout, že tak, jak ještě v polovině minulého století byla nedostatková celá řada zboží a později se naopak stali nedostatkovými zákazníci, stává se dnes stále více nedostatkovou práce. Deficit práce, jak vyplývá z výše uvedeného, není všeobecný, nýbrž diferencovaný a tato diferenciaci se prohlubuje. Na jedné straně existuje nabídka pracovních příležitostí pro nevelikou skupinu špičkových tvůrčích odborníků s vysokými až extrémně vysokými platy, na druhé straně mizí nabídka pracovních příležitostí v oblasti tradičních povolání, což vede k platovému zaostávání a zejména pak nezaměstnanosti stále většího počtu lidí. Pokud bude tento trend pokračovat, stane se v budoucnu práce ne všeobecnou povinností, ale exkluzivní výsadou.

Převzato z publikace Blažek, L. – Částek, O. *Management II. Průvodce studiem*. Brno : MU ESF 2007. s. 30 až 37

⁸ BUCHTOVÁ, B. a kol. *Nezaměstnanost*. Praha: Grada Publishing, 2002. s. 75.